

TREMTIS ADOMO MICKEVIČIAUS IR ČESLOVO MILOŠO LITERATŪRINĖJE SAVIMONĖJE

EGLĖ KETURAKIENĖ
Vilniaus universitetas

Esminiai žodžiai: *tremtis, piligrimystė, kontrapunktas, atmintis, vaizduotė, šaknies metafora.*
Key words: *exile, pilgrimage, counterpoint, memory, imagination, the root metaphor.*

„Tam tikra prasme visas komentavimas kaip tik ir yra tremties veiksmas. Visa egzegežė ir pastabos tekstą tartum atitolina, išstremia“, – teigė George'as Steineris, mąstydamas apie kalbinį pasaulį ir kalbos ribas, apie autentiško kūrinio „hermeneutinį nesibaigiamumą“ (Steiner, 1998, 42) ir jį aiškinančio, interpretuojančio teksto santykį. Interpretacinį kūrinio skaitymo nesibaigiamumą, kurį nulėmė jo „galutinis nepermanomumas“, Steineris apibūdino kaip „išlikimą tremyje“, būdingą žydų kultūrinei savimonei. Pasak Steinerio, „šis begalinis skaitymas kaip niekas kitas užtikrina žydiškojo mentaliteto gyvavimą. (...) Dialogas su galutinai (bet tik galutinai) nepermanomu tekstu yra žydų istorijos ir būties gyvastis. Jis pasirodė esąs neįtikėtino tautos atsparumo įrankis“ (Steiner, 1998, 43). Milošas taip pat teikė ypatingą reikšmę skaitymo ir rašymo „nesibaigiamumui“, kurį suvokė kaip aistrą, o kūrybinį darbo procesą hermeneutiškai įvardijo kelio metafora: „Rašymo ir skaitymo aistra verta traktato nelyg Kelias“ (Milosz, 1996, 48).

Adomo Mickevičiaus ir Česlovo Milošo literatūrinės ir eseistinės kūrybos dialogą taip pat galima interpretuoti kaip vieną iš galimų skaitymo būdų. Straipsnyje į tremties patirtį, išreikštą Adomo Mickevičiaus mesianistinio pobūdžio tekste „Lenkų tautos ir piligrimystės knygos“ ir Česlovo Milošo eseistinėje, autobiografinėje (*Tėvynės ieškojimas* ir *Ulro žemė, Gimtoji Europa, Pakelės šūnytis*) ir poetinėje kūryboje, kur iškyla poetinės piligrimystės, kelionės, tremties ir tėvynės kaip kalbos, vaizduotės temos, žvelgiama iš postkolonializmo (kultūrinių studijų) perspektyvos ir remiamasi Edvardo W. Saido studijiniu straipsniu *Mintys apie tremtį*, kur, beje, kaip autoriteto mintis cituoja ir hermeneutas Georgas Steineris savo įžvalgose apie tremties literatūrą. Taigi straipsnyje bus remiamasi ir hermeneutikų pozicija – „išsibarsčius po pasaulį, tekstas tampa tėvyne“ (Steiner, 1998, 42); „kiekvieno iš mūsų gyvenimo uždavinys yra grįžti namo iš susvetimėjimo. Poetinis žodis rodo mums kelią“ (Gadamer, 1999, 226).

Taigi kokį kelią mums rodo Adomo Mickevičiaus ir Česlovo Milošo, kūrėjų-tremtinių, literatūrinė ir eseistinė, autobiografinė kūryba apie tremtį? Kalbėti apie šiuos laiko ir žanrinės atminties aspektais besiskiriančius tekstus leidžia Adomo Mickevičiaus kūrybos recepcija, pateikta Milošo eseistikoje *Ulro žemė, Tėvynės ieškojimas*, Mickevičiaus ir Milošo poetinė giminytė, bendra literatūrinė tradicija, paženklinta katalikiškosios kultūrinės atminties, Mickevičiaus kaip poetinio autoriteto pripažinimas, kaip poetinio pirmavaizdžio

įsikūnijimas Milošo literatūrinėje savimonėje. Bendra jungtimi tampa ir abiejų kūrėjų – LDK žemės augintinių – kilmė, tremtinių likimas, artimas, nors, aišku, netapatūs požiūris į tremties patirtį.

Česlovas Milošas eseistikoje yra pateikęs savąją – klasicistinę Mickevičiaus kūrybos recepciją. Milošui ypač imponavo ankstyvoji Mickevičiaus poezija ir poema *Ponas Tadas*, aktualizavusi estetinės distancijos ir saiko principą: „(...) ir *Ponas Tadas* naudojasi visomis distancijos privilegijomis, o kaip tik toksai nuotolis – Schopenhauerio ir Simone'os Weil nuomone – yra meno siela“ (Milosz, 1995, 105); „lenkų romantikai yra geriausi tais atvejais, kai neatmeta klasicizmo saiko ir santūrumo. Tai Malczewskio *Marija*, Słowackio *Minties valanda* ir – nors ne visas – Mickevičius“ (Milosz, 1995, 120). Į Milošo eseistikos kultūrinį akiratį pateko ir Mickevičiaus *Lozanos lyrika, Nuomonės ir pastabos, Vėlinės*, tačiau *Lenkų tautos ir piligrimystės knygos* nesulaukė rašytojo dėmesio dėl radikalios mesianistinės ideologijos, kuri buvo svetima Milošo asmeninei – humanistinei – laikysenai ir jo egzistencinei literatūrinei savimonei. Mesianistinę ideologiją, būdingą radikaliam nacionalizmo diskursui (rašytojo įsitikinimu, savąjį mesianizmą turi ir lenkai, ir lietuviai, ir rusai), Milošas laikė persekiojamų bendruomenių mitu ir jų mentaliteto provincialumo žyme (Milosz, 1995, 118–120). Kita vertus, Mickevičiaus biblinėje parabolėje *Lenkų tautos ir piligrimystės knygos* yra išskleista egzistencinė tremties samprata, išreiškianti ir teigiamą gyvenimo būdo tremtyje alternatyvą – palikti savo kraštą, kad būtų galima išsaugoti dvasios laisvę – yra artima Česlovo Milošo požiūriui į tremties patirtį.

Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygoje* emigrantų likimas, ATR valstybinumo prarastis ir politinė nelaisvės situacija yra perteikti bibliiniu išėjimo mito pasakojimu. Biblinės piligrimystės idėja, įkūnyta Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygoje*, išreiškė romantinį išėjimo siužetą, tolygų išsilaisvinimui (Лотман, 1972, 105). Pasak Juriiaus Lotmano, pastovus romantinis siužetas – tai suvokimas, jog „tremtis yra išsilaisvinimas“ (Лотман, 1972, 105). Romantinis literatūrinis siužetas – tai ne perėjimas iš apibrėžtos erdvės į kitą (kuris būdingas Apšvietos diskursui), – jis suvoktinas kaip „nepertraukiamas kilnojimas“ (Лотман, 1972, 105).

Mickevičius *Lenkų tautos ir piligrimystės knygoje* konceptualizavo kraštutinę mesianistinę religinės savimonės formą, artimą A. Towiańskio mesianistinei istoriosofinei vizijai, kuri, nors ir susiklosčiusi iš įvairių buvusios ATR mesianistinių kultūrinių stilių, atliepė ir bendrąją Vakarų Europos mesianistinę filosofijos tradiciją, pabrėžusią tikėjimą kaip išganyką (Sikor, 1973, 152). Mesianizmas XIX a. pr. buvo tapęs pagrindine Vakarų Europos filosofijos doktrina ir būties pasaulėžiūra (Sikor, 1973, 152).

Mesianistinis krikščioniškasis gyvenimo–kelionės pasakojimas Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygoje* perteikė paradoksalų tėvynės laisvės suvokimą, laisvos valios sąmoningą apsisprendimą pasirinkti tremtį, kuriuo varijuoja filosofinė Evangelijos gyvasties samprata, ir, pasak Paulo Ricoeuro, „reikia ją prarasti, kad išsaugotum“ (Ricoeur, 2001, 26): „Lenkų piligrimas sako: kas eina už laisvę, tegu apleidžia tėvynę ir paskiria savo gyvenimą. / Nes kas sėdi Tėvynėje ir kenčia nelaisvę, kad išsaugotų savo gyvenimą, tas neteks Tėvynės ir gyvenimo, o kas apleidžia Tėvynę, kad gintų laisvę, rizikuodamas savo gyvenimu, tas apgins Tėvynę ir gyvens per amžius“ (*Księgi narodu*, 51). Poetinis piligrimystės archetipas įprasmino ir siektiną tikinčiųjų bendruomenės gyvenimo modelį, pagrįstą Kristaus pavyzdžiu: „Kristus pagaliau tarė: kas eis paskui mane, bus išganytas, nes aš esu Tiesa ir Teisingumas“ (*Księgi narodu*, 10).

Gyvendamas tremtyje, Paryžiuje, Mickevičius, veikiamas ir Towiańskio ideologijos, sukūrė savąją teosofinę Kristaus kančios, mirties ir prisikėlimo interpretaciją. Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygoje* emigrantų piligrimystė įsivaizduojama kaip savita egzistencinė ir evangelinė apaštalavimo misija, tremtis suvokiama kaip galimybė išsaugoti laisvą tautos dvasią ir ją stiprinti.

Apie tremties patirtį kaip vidinės laisvės išbandymą kalbama ir Milošo esė *Apie tremtį*: „Ištrėmimas yra vidinės laisvės išmėginimas, ir ta laisvė kelia baimę“ (Milosz, 1995, 249). Ši Milošo tekstą tarsi pratęsia Edvardo W. Saido apmąstymai apie poetų-tremtinių patirtį straipsnyje-esė *Mintys apie tremtį*. Nūdienos laikais galime kelti klausimą, ar tikslinga kalbėti apie tremties patyrimą, jei, pasak Saido, „visa mūsų epocha – tai dvasinės našlaitystės ir susvetimėjimo laikas“ (Сайд, 2003), o, pasak Milošo, „archetipinis ištrėmimas iš Rojaus Sodo atsikartoja mūsų gyvenime, nesvarbu, ar šis sodas yra motinos įščios, ar puikieji mūsų vaikystės medžiai“, kiekvienas iš mūsų esame ištrėmti iš savo svajonių, iš savo vaikystės mito, iš savojo praėjusio laiko. Vis dėlto dabarties žmogaus dvasinės būsenos ir laiko patyrimo kaip amžinos tremties metaforiškas įvardijimas nepanaikina tremties svarstymų aktualumo, nes, anot Saido, „tremtis – tai kažkas žemiško iki beprotybės, nulemto, kad ir kaip būtų skaudu tai suvokti, ne mistinių, o proziškų istorinių prielaidų“ (Сайд, 2003). Galiausiai ne tik istorinės, politinės ar socialinės aplinkybės, ne tik sielos ir kūno skausmas kaip akivaizdžiausias tikrovės įrodymas, ne tik laimės salų ar nuotykių paieškos gena žmogų iš savojo krašto, bet ir aiškiai neįvardijamas žmogiškosios prigimties šauksmas patirti kitą, naują daugiabriaunės tikrovės aspektą (beje, nieko bendra neturintis su neurotiška asmenybe, nenustygstančia vietoje), kurį Milošas apibūdino kaip priešingos krypties srovę: „Ar galėtume įsivaizduoti pasaulį, kuriame tremties reiškiny išnyks, kadangi nebus tokios būtinybės? Kas numato tokią galimybę, tasai turbūt neįvertina srovės, kuri neša mus priešinga linkme“ (Milosz, 1995, 251).

Milošas esė *Tėvynės ieškojimas* rašė apie ambivalentišką tremties patirtį žmogaus likimui: ji gali būti ir kūrybiškumo skatintoja, ir naikintoja. Milošas esė *Apie tremtį* teigė, jog mūsų archetipinėje sąmonėje glūdi žemės kaip išvaymo iš rojaus sodo mitas, kuris išreiškia šiuolaikinio žmogaus absurdišką situaciją. Tremties patirtis, „prarasta harmonija, tapatybė su gyvenamąja erdve, negalėjimas jaustis pasaulyje kaip namuose“ leidžia kūrėjui prabilti apie žmogiškuosius dalykus, rūpimus visiems, pasak Milošo, „leidžiančius įsijungti į naujovišką visuomenę ir tapti – jei jis yra menininkas – visiems suprantamam“ (Milosz, 1995, 245). Milošo suvokimu, tremtis netgi būtina kūrėjui, norinčiam išreikšti nūdienos žmogaus absurdišką egzistencinę situaciją, negalinčią „užmegzti ryšio su erdve“ (Milosz, 1995, 246): (...) kad galėtų išreikšti egzistencinę šiuolaikinio žmogaus situaciją, jis privalo gyventi kokioje nors tremtyje. Ar ne apie tai Becketto pjesės?“ (Milosz, 1995, 245). Kita vertus, kaip pabrėžia Milošas, atsisveikinimas su gimtąja žeme, namų praradimas lemia išėjusiojo susvetimėjimą ir anonimiškumo būseną (Milosz, 1995, 245, 248), ir tik nuo asmens galių bei individualių pastangų priklauso, ar tremtis taps menininko kūrybos, ar užmaršties vieta.

Milošas esė *Apie tremtį* ir ypač autobiografiniame pasakojime *Gimtoji Europa* pasakoja apie asmenišką, realiai, pirmiausia savo kūnu patirtą iševio-klajoklio dalią. Ši klajūno mitą, žinomą ir Antikos (Odisejo personažas), ir Biblijos (išėjimo iš Egipto žemės, sūnaus palaidūno istorijos) pasauliui, Milošas eseistinėje kūryboje įvaizdino įvairiomis iševio metaforomis: *ateivis iš tamsumų, ateivis iš Septentriono, Jonelis kvailėlis, benamis, literatas, bėgantis iš Rytojaus*.

Gimtojoje Europoje kūrėjo-iševio likimas įvaizdintas tradiciniu krikščioniškuoju nuopuolio mitu, o bandymas išsilaikyti, išgyventi emigracijoje, svetimoje aplinkoje (šiuo atveju – Paryžiuje) Milošo, kaip autobiografinio pasakotojo, vaizduotėje įgijo įvairias mimikrijos¹ formas: „Kuomet Tigras taip dviprasmiškai klestėjo Varšuvoje, aš Paryžiuje grūmiausi su savo nuopuoliu. Nes iševio dalia yra toks nuopuolis, kurio nelinkėčiau niekam, nebent jis turėtų arklį sveikatą, aligatoriaus gyvybingumą ir hipopotamo nervus. Realiai neturėjau jokių galimybių: Vakarų Europa nesugeba išmaitinti savo intelektualų, taigi jai mūsų kraštų, kuriuos pasenusiu įsitikinimu laikė nesvarbiais, piliečių nereikėjo“ (Milosz, 2003, 277). Autobiografijoje Milošas pasakotojas bylojo apie savo paties, kaip jauno Rytų Europos iševio-kūrėjo („tam tikra prasme galiu save laikyti tipišku rytų europiečiu“ (Milosz, 2003, 65)), dviprasmišką egzistencinę būseną – vietinio ir svetimšalio tuo pat metu Europos žemėje, kurią gali sukelti netikėtai išnyrantis atsiminimas it Marcelio Prousto veikėjo sąmonėje („Ties lova su baldakimu mane apėmė dvilypis jausmas – čiabuvio ir svetimtaučio“ (Milosz, 2003, 6)), bylojo apie tragiką – būti vienu iš anoniminio pasaulio nežinomųjų, nesvarbiųjų. Autobiografijos pasakotojas – bėgantis literatas, nereikalingasis, maištaujantis, nesitaikstantis su nusikaltimais žmogiškumui, neturintis jokios apsaugos: „Literatas, bėgantis iš ten, kur bręsta Rytojus (jeigu tenyktė santvarka bloga, – barbarams ji vis dėlto pakankamai gera) buvo netaktiškas draugijai, o jo visuomeninė padėtis Paryžiuje svyravo tarp kišenivio ir aferisto“ (Milosz, 2003, 277); ir privalantis kaskart, kas dieną iš naujo it mitinis kūrėjas savo gyvenimą dėti kaip mozaiką. Pasak Saido, „tremtyje tu eini be apsaugos. Tau *niekas* negarantuojama“ (Саид, 2003).

Pabrėžtina, jog Milošo literatūrinė autobiografija *Gimtoji Europa* nėra savojo skausmo sentimentali išpažinties retorika, – tai, anot Miloszo, ne „jausmų knyga“ (Milosz, 2003, 284), bet Rytų Europos likimo vaizdavimas (Milosz, 2003, 284), kuris grindžiamas asmenine patirtimi, nevengiant ir ironiško požiūrio į save. Čia būtų galima pateikti ir tokio – distancinio – žvilgsnio pavyzdį: Milošo universitetinių studijų laikus, skirtus vien tik skaityti ir rašyti, kuriuos jis žaismingai ir ironiškai apibūdino „katiniško gyvenimo būdo įpročio“ metafora (Milosz, 2003, 120).

Autobiografijoje *Gimtoji Europa* grįžimas į praeities vietas, „kelionė į savo, ir ne tik savo praeities gelmes“ (Milosz, 2003, 7) yra saistomi ir Milošo daugiakultūrės patirties, ir kultūrinio dialogo ieškojimo su žydais, rusais, lenkais ir lietuviais (žr. sk. *Tautybės*). Judith M. Melton Milošo autobiografiją *Gimtoji Europa* yra pavadinusi intelektualiniu savo gyvenimo istorijos pasakojimu (Melton, 1998, 113). Intelektualinį autobiografinį pasakojimą Milošas galėjo rašyti pirmiausia dėl turimo autoironijos ir tolerancijos *Kitam* principo ir gebėjimo kūrybiškai skaityti, t. y. kūrybiškai įsisavinti Antikos ir Biblijos intertekstus XX a. istorinėms, asmeninėms ir politinėms realijoms, taip pat dėl to, kad žinojo daug įvairių literatūrinių ir kultūrinių kontekstų.

Gimtojoje Europoje išskleistą asmeninę kūrėjo gyvenimo / likimo istoriją galima būtų perskaityti kaip gyvenimo kelią, vieną ilgą ir nesibaigiančią kelionę / klajonę iš vienos vietos į kitą, kaip „gyvenimą, tekantį už įprastinės tvarkos, kur nėra nei centro, nei periferijos. (...) kaip amžiną kontrapunktą; tačiau kai tik žmogus susiduria su tokiu gyvenimu, tai likimo

¹ Mimikrija (angl. *mimicry* < gr. *mimikos* – „mėgdžiojamas“), biol. individo supanašėjimas su aplinkos daiktais, kitais gyvūnais arba augalais, padedantis jam apsisaugoti nuo priešų.

jėgos, rodos, prisiminusios, vėl pagavusios jį kažkur masina (vilioja)“ (Саид, 2003). Apie intelektualinio gyvenimo kaip amžinos piligrimystės, amžino kontrapunkto lemtį, inspirotoją humaniškumo siekio ir sąžinės balso, Milošas *Gimtojoje Europoje* rašė: „Tikriausiai daugeliui mano amžininkų tokie blaškymaisi yra tik neurastenija, šių laikų Hamleto išgverimas. Jų darbai ir pramogos užgožia jiems tikrąją kryptį. Nebuvau filosofas. Tai įvykiai mane įstūmė į mano amžiaus filosofinių slėgių bokštą, į sunkiausią ir vienintelį tikrą problemų kamuolį“ (Milosz, 2003, 279). Milošo *problemų kamuolys* – tai principinis nesitaikstymas su politinėmis ir kultūrinėmis barbarybėmis; šiam prometėjiškam maištui skirtas ir Milošo *Pavergtas protas*.

Tremties, išeivio patirties suvokimas yra neatskiriamai susijęs ir su nacionalizmo problematika (Саид, 2003). Abiejų terminų prasminė vartoseną, pasak Saido, yra labai plati ir daugiareikšmė – nuo kolektyvinių jausmų raiškos iki privataus, intymaus asmeninio išgyvenimo (Саид, 2003). Pasak Saido, „kad ir kokia kryptimi plėtotūsi nacionalizmas, jis neišvengiamai atranda savo tėvus – pagrindėjus, savo ginčytinus pusiau šventus tekstus, *savo* ir *svetimo* retoriką, savo istorines ir geografines įžomybes, savo oficialius priešus ir herojus“, todėl tremtinio tyko realus pavojus žmogiškumui (Саид, 2003). Saidas klausia, „kaip tremtyje išsigelbėti nuo vienvėsių ir drauge nepasiduoti valdingai nacionalinio diskurso, t. y. kolektyvinių jausmų, bendrų aistrų sukurtai, pagundai ir puikybei“ (Саид, 2003). Viena-reikšmiško atsakymo nėra. Pasak Saido, „aišku viena, jog vieši ir visuotiniai nacionaliniai pareiškimai neturi nieko bendra su tremtinio kančiomis“ (Саид, 2003). Išeiviui Milošui, jo daugiakultūrei tapatybei buvo svetimas pseudotautiškumas, agresyvi retorika, žeminanti kitas tautas, ir šią principinę poziciją rašytojas autobiografijoje *Gimtoji Europa* pagrindė ir kūno kalba. Milošo pirmiausia poetinei tapatybei buvo tolimas klasikinis etnocentrizmas, būdingas radikaliai nacionalizmo kryptčiai (Саид, 2003): „Tačiau mūsų klanas pakankamai tarptautinis, kad apsieitume be etninių aiškinimų“ (Milosz, 2000, 64). Kūrėjui nepriimtina liko ir romantinė širdies atvėrimo retorika, primityvus, egzaltuotas tautinių ir asmeninių jausmų rodymas: „Žmogus kalbėdamas neturi tarti brangių jam žodžių. / Nei skaldyti grūdų, kad išvystų, kas jų viduje (eil. *Karalius Popielius ir kiti eilėraščiai*)“ (Milosz, 1997, 139).

Pasak Saido, gyvenimas tremtyje nestabilus – jam gyvybiškai būtina sukurti savą pasaulį (Саид, 2003). Milošas eseištinėje kūryboje *Tėvynės ieškojimas*, *Gimtojoje Europoje* įprasmino išeivio patirtį ne tik kaip fizinę, moralinę ir dvasinę traumą, bet ir atvėrė kitą šio skausmingo patyrimo pusę, tremtyje surastą gyvenimo būdo alternatyvą, katarsio / sielos apšvalymo, nuskaidrėjimo galimybę, kai svetimmojo, nereikalingojo jauseną, būdingą romantinei tremties mitologijai, keitė santarvę su pasauliu, leidusį įgyti naują regėjimo perspektyvą. Apie tokią, žmogaus sielą išganančią, tremties patyrimo alternatyvą Saidas rašė: „visiškai nelaikydamas tremties išrinktųjų privilegija, skelbiu: ji suteikia tradicinei masinei sąmonei, kuri daugeliu atvejų nulemia šiuolaikinės visuomenės gyvenimą, alternatyvą. Tiesa, pati tremtis nėra pasirinkimo reikalas: joje esi arba nuo gimimo, arba jau suaugęs, priklausomai nuo aplinkybių. Bet pasirinkimą išeivis vis dėlto turi: arba sėdėti pakelėje puoselėdamas nuoskaudas, arba kai ką įgyti: sveiką (...), savitą požiūrį į gyvenimą“ (Саид, 2003).

Milošui skaudi tremties patirtis suteikė galimybę susikurti savitą menininko požiūrį į gyvenimą – savąją šventą, mitinę gimtosios Europos erdvę, prisijaukinti jos gamtą. Žemės grožis, išskylantis jau kaip estetizuotas stebinčiojo matomas vaizdas, simbolizuojuojantis mitinę vaizduotės Arkadiją, *Gimtojoje Europoje* tapo išeivio (Milošo) trauminės patirties terapijos

šaltiniu ir harmonizuojančia mitinio pasaulėvaizdžio kaip gamtos kosmoso galia: „Skaidrūs rudens rytai kaimelyje tarp vynuogynų, sausais kaštonų lapais šlamantys takai Alpių šlaite virš Izeros, rūsti ankstyvo pavasario šviesa Keturių Kantonų ežere prie Schillerio uolos ar netoli Perigueux'o mažas mažas upelis, ant kurio paviršiaus liepos karštyje spalvoti skrydžio šešėliai piešia paukščius (tulžius) – visa tai nuteikia santaikai su visata arba šiek tiek pataikauti sau“ (Milosz, 2003, 280). Meilė iškankintai gimtajai Europai, įgijusi estetinį pavidalą, patvirtinama ir eilėraštyje *Žemė*: „Mano saldžioji Europos tėvyne, / Peteliškė, ant tavo gėlių rūpdama, sparnus krauju dažo“ (Milosz, 1997, 121).

Gimtosios Europos kaip „platoniškosios Rojaus priminties“ vietos išsisknijimas poetinėje vaizduotėje Milošo sąmonę išlaisvino nuo buitinės problematikos, beprasmių svarstymų, kas yra sava, o kas svetima, t. y. nuo romantinės tremties mitologijos: „Tačiau pamažu aš nustojau rūpintis bet kokia tremties mitologija, ir šia, ir ana puse. Lenkija ir Dordognė, Lietuva ir Savoja, Vilniaus gatvės ir Quartier Latin gatvelės suaugo į vieną, ir aš jau buvau ne kas kitas, o graikas, iš vieno miesto, persikėlęs į kitą. Gimtoji Europa manyje buvo su savo kalnais, miškais ir sostinėmis, ir tas jausmų žemėlapis man užgožė pernelyg smulkus rūpesčius. Kelerius metusėjus pirmyn be šviesos, mano pėdos pajuto žemę ir aš atgavau jėgas gyventi dabar, šią valandą, o joje – jėgas, aukštesnes už visas apokalipses, jėgas, turtinančias ir praeitį, ir dabartį“ (Milosz, 2003, 281).

Klajokliška išsivio patirtis, žvilgsnis jau iš estetinio atstumo į savo gyvenimą tremtyje lietuviškos kilmės lenkų kūrėjui leido įvykdyti „pirmąpradį būties pasaulyje uždavinį – įveikti svetimybę“ (Gadamer, 1999, 224), t. y. pažinti daugelį tautinių kultūrų, matyti, ypač Rytų Europos, tautų susipriešinimą, nulemtą „tautinės neapykantos įtampos“, įgyti daugiakultūres patirties, išvengti intelektualinių, literatūrinių tabu ir socialinių mąstymo klišių (žr. *Ulro žemė, Pavergtas protas, Gimtoji Europa*). „Svetimybės įveikimas“ (Gadameris) ir sveikas, savitas požiūris (Saidas), t. y. nesuįtapatinimas su tremties situacija, Milošui leido „nuolat grįžti iš tremties, kad pabėgtų nuo nuolat vartojamų ir panaudotų žodžių pasaulio, nuo visų sukratytų nuomonių ir technikos paruoštų kalbėjimo būdų bei informacijos lūkesčių“ (Gadamer, 1999, 224–225), leido nesuabsoliutinti nė vienos politinės sistemos ir jos nepriimti kaip vienintelės panacėjos, ir pirmiausia – matyti paprastą žmogų, ieškoti ne vien skirtumų, bet ir bendrumų tarp skirtingų tautų (esė *Gimtoji Europa, Pavergtas protas*). Pabrėžtina, jog Česlovo Milošo savivokoje (*Gimtoji Europa*) gimtosios vietos patriotizmas, išlikęs kūrėjo vaizduotės atmintyje, harmoningai dera su Europos kaip gimtųjų namų jausena.

Tad Česlovo Milošo atveju išsivio patirtis yra susijusi ir su savosios kaip asmens ir kūrybinės tapatybės paieškomis, žymintiomis jungtį tarp gyvenimiškos realybės ir poetinės tikrovės: „Menininkai trokšta būties, bendravimo su dieviškuoju Kūrimo pažadu; armijų žygiai, visuomenės kovos, žlungančių ir kylančių santvarkų sąmyšis jiems vyksta tarsi savaime, išorėje, už jų. Kitiems tos kovos ir sąmyšiai yra vienintelė tikrovė. Tačiau jei aš ką nors esu vertingesnio sukūręs, tai būtent tų dviejų nuostatų susidūrimo dėka; todėl per sienas ir vandenynus mane mėtė gal ne tik avantiūrizmas ir ne tik abejonės“ (Milosz, 2003, 281).

Dviprasmiškos išsivio patirties įvaizdinimas ir įamžinimas eseistinėje kūryboje susijęs ir su savo egzistencinės tapatybės, saistomos kalbos, gimtosios vietos (anot Milošo, užkampio, provincijos) apmąstymu, prasidedančiu nuo rašytojo protėvių būties, kuri sukosi „mikrokosme prie Nevėžio upės“, prisiminimo (Milosz, 2003, 23). Milošui buvo svarbu jausti tikrą

ryšį su konkrečia vieta, visad esančia poeto vaizduotės atmintyje. Tariamasis išsilaisvinimas iš gimtosios erdvės baigiasi savasties praradimu. Antai *Pakelės šunytyje* esė *Išsilaisvinimas* sakoma: „Visiškas išsilaisvinimas iš konkrečios vietos ir užkampio traukos baigiasi svetimybų mėgdžiojimu“ (Milosz, 2000, 103).

Milošo egzistencinei literatūrinei savimonei svarbi išisaknijimo, šaknies metafora (nuolat pasikartojanti eseistikos metakalboje), ne tik išreiškianti asmens priklausymą savam *užkampiiui*, savo gimtajai vietai, bet ir apibrėžianti žmogaus prigimtį, jo egzistencinį poreikį turėti tvirtą ryšį su žeme: „Žmogus neturi mylėti mėnulio. / Jo rankoje kirvis neturi prarasti svarumo“, – sakoma eil. *Karalius Popielius ir kiti eilėraščiai* (1962) (Milosz, 1997, 139). Beje, vidinę žmogaus išisaknijimo reikmę Milošas interpretavo iš mitologinės perspektyvos. Ciklinę kartotę, kaip esminį mitologinio pasaulėvaizdžio sandą, Milošas suvokia kaip *ritmo dėsningumą*, kuriantį žmogaus prigimčiai reikalingą pastovumo ir harmonijos poreikį: „Išisaknijimas turbūt yra nuolatinė žmogaus reikmė. Gal tai kažkaip siejasi su žmogaus prigimtimi, jo dėsniais, tiksliau – su ritmo dėsningumu. Tai, kas yra pažįstama ir sava, leidžia išsaugoti tą patį vidinį ritmą, apie kurį mažai težinome, bet tas anaipol nereiškia, kad jis neegzistuoja“ (Milosz, 1995, 256). Knygoje *Maištingas Česławo Milošo autoportretas. Pokalbiai su Aleksandru Fiutu* Milošas ne kartą mini Simone'ą Weil, „suformulavusią išėivio dilemą“, kuri, beje, yra cituojama ir Saído straipsnyje *Mintys apie tremtį*: „Turėti šaknis – tai galbūt vienas svarbiausių ir labiausiai įsisąmonintų žmogaus dvasios poreikių“ (Сайд, 2003). Knygos *Pakelės šunytis* esė *Didžioji sriuba* Milošas rašė, jog buvimas tautų katile, Babilono bokšte, tarptautinėje *bouillbaisse* leidžia labiau pajusti tautinę tapatybę, išisaknijusių gimtojoje vietoje: „Poetas, įmestas į didžiulę tarptautinę bouillbaisse, kurioje tegalima atskirti tik gerai išvirusius žuvies ir krevečių gabalėlius, patiria, kaip tvirtai yra įleidęs šaknis savo provincijoje, savo mieste, užkampyje, ir ima tuo džiaugtis“ (Milosz, 2000, 101). Bet „įleisti šaknis savo provincijoje, savo mieste, užkampyje“ galima tik suvokiant, jog rašytojo tikrasis „gyvenimas yra ėjimas į kalbą“ (Gadamer, 1999, 224). Saídas teigia, kad Adorno *Minima moralia* yra rašęs, jog šiuolaikinis žmogus gali įgyti savo vienintelių namus, tiesa, laikinus ir trapius, bet tikrai literatūroje (Saídas, 2003). Literatūros kaip vienintelių namų perspektyvą pasirinko ir Milošas. Tačiau šis literatūrinių namų kelias – tai ir kvietimas kūrėjams nepasilikti rafinuoto meniškumo, dirbtinės pompastikos, pernelyg dainingos ir skambios poezijos, perdėto literatūriškumo tremtyje, kuri Milošas *Pakelės šunytyje* apibūdino vartodamas išpopinimo terminą, metaforiškai jį gretindamas su išpopinta dama: „*Išpopinta* dama – tokia, apie kurią taip pat sakoma: išsičiustijusi, išsidabinusi (...) įmantria šukuosena, pamaiva, išgražinta, dabitiška, paradinė (...) *Išpopinimas* turėtų būti įvestas kaip terminas, pravartus pokalbiuose apie lenkų literatūrą ir meną. Jis, deja, galėtų būti pritaikytas įvairiose meninės veiklos srityse, ir nors tai galbūt nekrenta į akis pripratusiems, tačiau iškart apakina stebėtoją iš šalies. Atrodo, jog tai liga pirmiausia visų tų, kurie siekia rafinuoto meniškumo“ (Milosz, 2000, 271–272).

Milošo supratimu, gimtosios žemės grožį įmanu išvysti ir literatūroje, poetinėje tėvynėje tik kaskart išėjus iš asmeninių išgyvenimų lauko, iš įmantraus literatūriškumo, „rafinuoto meniškumo“ (*Poetinis traktatas. Įvadas* (1957): „Gimtoji kalba paprasta ir skaidri tebus. / Kad kiekvienas, kurs išgirs žodį, / Paregėtų obelis, upę, kelio vingį, / Tartum vasaros žaibo blyksnio nutviekstus“ (Milosz, 1997, 135).

Šakota Milošo kūryba rodo, jog kūrėjo tremties patyrimas nesužlugdė jo asmenybės, priešingai – tapo dvasinio išsilaisvinimo galimybe, kūrybiškumo proveržiu. *Pakelės šunytyje*,

remiantis platonizmo mitu apie iš valstybės išstremtus poetus ir Prousto pasiūlytu juslinės patirties keliu, kalbama apie harmonizuojančią poeto tremties patirtį, kupiną „žmonių, vaizdų ir kvapų“, aktualizuojančią pirmiau estetiką nei etiką, kaip ir Brodskio atveju: „Valstybė poeto nemėgo, nes jo akivaizdų bjaurėjimąsi aiškinosi savaip, tai yra politiškai. Tad jis buvo išstremtas ir savąją tremtį sutiko ramiai, nes netikėtai pirmą kartą gyvenime pasijuto normaliai, supamas žmonių, vaizdų, kvapų, kurie nesukelia spazminių refleksų. Užsienyje jis pelnė didelę šlovę ir viešai gynė poeziją bei kitus menus, tvirtindamas, kad visoje istorijoje estetika visad eina pirmiau etikos“ (Milosz, 2000, 233).

Apibendrinant būtų galima pasakyti, jog ir Adomo Mickevičiaus, ir Česlovo Milošo tekstuose tremtis tampa harmonizuojančia būties galia, nors ir suvokiama ambivalentiškai. Ir Mickevičiaus *Księgi narodu...*, ir Milošo kūryboje tremtis traktuojama kaip asmens ir tautinės bendruomenės dramatiškas vidinės laisvės išbandymas, sąmoningas pasirinkimas, nulemtas istorinių, politinių ir asmeninių prielaidų. Milošas eseistikoje yra apmąstęs tremties patirtį ir kaip kūno traumą, ir kaip neišvengiamą šiuolaikinio žmogaus archetipinę situaciją, aiškintą kaip autentiško estetinio regėjimo, kūrybiškumo, intelektualinės patirties, tolerancijos ir kultūrinio dialogo paieškų šaltinį. Ir Mickevičiui, ir Milošui literatūra yra tikroji žmogaus žemė ir namai, kur jis gali būti laisvas. Steineris, mąstydamas apie tremtį, rašė, jog žmogaus susitikimas su menu, gebėjimas susikurti savą Arkadiją, savą mitinę vaizduotės žemę leidžia žmogui išeiti iš tremties ir nelaisvės: „Esame savo gyvenimo įniamiai, o ne sukūrėjai ar šeimininkai. Tačiau ties tolimuoju žmogaus sielos slenkščiu beldžiasi neryški prarastos arba atgautinos laisvės (už mūsų Arkadija, o priešaky Utopija) užuomina. Šis slopuls pulsas tvinksi mūsų mitologijoje ir politikos šerdyje. Esame būtybės, kurias podraug erzina ir guodžia tokios regimos, bet nepasiekiamos laisvės šauksmas. Vienoje žmogaus aplinkybių sferoje *būti* reiškia būti laisvam. Tai yra mūsų susidūrimo su muzika, daile ir literatūra laisvė“ (Steiner, 1998, 144).

LITERATŪRA

- Gadamer H. G. (1999). Tėvynė ir kalba // Gadamer H. G. Istorija, menas, kalba. Vilnius: Baltos lankos.
 Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego (1832). W Paryżu w Drukarni A. Pisard.
 Melton J. M. (1998). The Face of Exile: Autobiographical Journeys. Iowa City: University of Iowa Press.
 Miłosz Cz. (2003). Gimtoji Europa. Vilnius: Regnum fondas.
 Miłosz Cz. (1995). Tėvynės ieškojimas. Vilnius: Baltos lankos.
 Miłosz Cz. (1997). Rinkiniai eilėraščiai [Poezje wybrane]. Vilnius: Baltos lankos.
 Miłosz Cz. (2000). Pakelės šunytis. Vilnius: Strofa.
 Miłosz Cz. (1996). Ulro žemė. Vilnius: Baltos lankos.
 Ricoeur P. (2001). Egzistencija ir hermeneutika. Vilnius: Baltos lankos.
 Sikor A. (1973). Romantyczny mesjanizm – poszukiwanie absolutu i historyczna teodycea // Polska myśl filozoficzna i społeczna (1831–1863). T. 1. Warszawa: Książka i wiedza.
 Steiner G. (1998). Tikrosios esatys: ar mūsų kalbėjime kas nors glūdi? Vilnius: Aidai.
 Лотман Ю. (1972). Анализ поэтического текста. Ленинград: Наука.
 Саид Э. Б. (2003). Мысли об изгнании // Иностранная литература, № 1. In: <http://magazines.russ.ru/inostran/2003/1/saide-pr.html> (žiūrėta 2011 07 14).

Eglė Keturakienė

THE MOTIF OF EXILE IN THE POETIC CONSCIOUSNESS OF ADAM MICKIEWICZ AND CZESŁAW MIŁOŠZ

Summary

The paper focuses on the literary works and essays by Adam Mickiewicz and Czesław Miłosz through the postcolonial (or culture studies) perspective relying on the writings of Edward B. Side, his article *Thoughts on Exile* in particular. The author also appeals to the hermeneutic insights of George Steiner and Hans-Georg Gadamer. The object of analysis is the messianic text *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* by Adam Mickiewicz and Czesław Miłosz essays *Rodzinna Europa (Native Realm)*, *Ziemia Ulro (The Land of Ulro)*, *Szukanie ojczyzny (In Search of a Homeland)*, *Piesek przydrożny (Roadside Dog)* and his poetry exploring the motifs of poetic pilgrimage, journey, exile and language viewed as motherland.

Although the analysed works belong to different epochs and represent various genres it is still possible to compare them on the basis of the reception of Mickiewicz's writings in the essays composed by Miłosz; discuss the poetic "kinship" between the two authors in the light of common literary tradition marked by the Catholic cultural memory, the recognition of Mickiewicz as a poetic authority and the embodiment of the poetic prototype in Miłosz's literary consciousness. The common origin from the Great Duchy of Lithuania serves as a uniting link as well as a close yet not identical approach toward the experience of the exile.

In his essays Czesław Miłosz provided his own, i.e. Classicist reception of Mickiewicz's works which promote the principles of an aesthetic distance and moderation. Miłosz does not analyse Mickiewicz's *Księgi narodu* in his essays not because of its messianic Romantic vision that was alien to Miłosz's humanistic attitude although Mickiewicz's texts unfold the existential conception of the exile familiar to Miłosz's Biblical attitude toward the experience of exile. The pilgrimage of emigrants in Mickiewicz's *Księgi narodu* is conceived as a distinct existential and evangelical apostolic mission. Here the exile is seen as a positive way to preserve the spiritual freedom of the nation. In Miłosz's essays and his poetry the mature idea that the true motherland is not only the land but also the native language is crystallized.

In his essays *Szukanie ojczyzny (In Search of a Homeland)* and *Rodzinna Europa (Native Realm)* Miłosz conceives the exile in two perspectives. On the one hand, in Miłosz's understanding, the existential exile is unavoidable: in human archetypal consciousness the myth of the Earth as a place of Adam's expulsion from the Garden of Eden is enrooted which reveals the absurd situation of a contemporary man. On the other hand, Miłosz emphasizes the separation from the native land. For him, the loss of home determines the state of alienation and anonymity of the exiled.

In the essays *Szukanie ojczyzny (In Search of a Homeland)* and *Piesek przydrożny (Roadside Dog)* the reflection of the emigrant's experience is also associated with the contemplation on his own national identity bound to language and the native land. It should be emphasized that Czesław Miłosz's worldview embraces the harmony between the patriotism of his native land remaining in the writer's memory with the feeling of Europe as his home.

In conclusion, it might be stated that in the texts of both writers – Adam Mickiewicz and Czesław Miłosz – the exile becomes a harmonising power, even though it is conceived ambivalently: as a conscious choice, doomed by the historical and political conditions and as an inevitable archetypal situation of a contemporary man, understood both as a trial of internal freedom and a source for creativity. In the case of Czesław Miłosz, the emigrant's experience is associated with the search of personal and creative identity that marks the connection between the objective and the poetic reality. Both Mickiewicz and Miłosz regarded literary creation rather than some concrete place to be the true home of man.